

Ірина КРИЦЬКА

аспірант кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ira24kritskaya@gmail.com

УДК 343.146

ОСОБЛИВОСТІ ВИЛУЧЕННЯ МАТЕРІАЛЬНИХ ОБ'ЄКТІВ ЯК РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ У ХОДІ ОБШУКУ ТА ОГЛЯДУ

Недоторканність права власності гарантується і міжнародним законодавством (ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод), і вітчизняним (ст. 16 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України)). Правовий зміст цієї засади полягає в тому, що позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження здійснюється лише на підставі вмотивованого судового рішення, ухваленого в порядку, передбаченому цим Кодексом. Наприклад, таке обмеження наявне у разі вилучення матеріальних об'єктів як речових доказів під час проведення обшуку та огляду. Водночас у новому КПК України суттєво змінено порядок вилучення предметів, які можуть мати значення речових доказів, що спричинило неоднозначність правозастосовної практики під час вчинення таких дій.

Із 2012 року, тобто після ухвалення нового КПК України, розробленням питань, пов'язаних із порядком вилучення матеріальних об'єктів як речових доказів у ході обшуку та огляду, займалися такі дослідники, як І. Кайло, Д. Лісниченко, Ю. Мирошніченко, С. Смоков, О. Шило, та ін. Водночас комплексний аналіз різних аспектів цієї проблематики з урахуванням тенденцій та позицій сучасної судової практики у межах одного дослідження не проводився.

Зазначене обумовлює постановлення таких завдань: на підставі аналізу норм вітчиз-

няного кримінального процесуального законодавства, результатів узагальнення судової практики здійснити системне дослідження окремих способів збирання речових доказів у кримінальному провадженні; виявити колізії та прогалини у нормативному регулюванні та сформулювати пропозиції щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства України з цього питання.

До основних слідчих (розшукових) дій, які найчастіше спрямовані на виявлення та вилучення матеріальних об'єктів, зазвичай відносять обшук та огляд (наприклад, місця події, житла та іншого володіння особи, трупа). Це положення вбачається з нормативних приписів, закріплених, зокрема, у ч. 1 ст. 234, ч. 1 ст. 237 КПК України, якими визначається мета проведення огляду та обшуку. Доречно зазначити, що на відміну, наприклад, від показань особливості одержання речових доказів за допомогою проведення обшуку й огляду у житлі чи іншому володінні особи є те, що їх вилучення завжди пов'язане із примусовим обмеженням права власності особи. А тому такий спосіб потребує проведення попередніх дій зі збирання та перевірки інших доказів та їх джерел для обґрунтування необхідності такого обмеження. Нагадаємо, що відповідно до положень ч. 2 ст. 233, ч. 1 ст. 237 КПК України огляд житла чи іншого володіння особи може охоплювати як огляд приміщення, так і огляд місцевості

(наприклад, земельної ділянки, яка є володінням конкретної особи).

Враховуючи нормативні вимоги КПК України (зокрема, ч. 7 ст. 236, ч.ч. 5, 7 ст. 237), слідчий, прокурор під час проведення зазначених слідчих (розшукових) дій можуть тимчасово вилучати лише ті речі, які мають значення для кримінального провадження, а також предмети, які вилучені законом із обігу – незалежно від їх відношення до кримінального провадження.

У зв'язку з цим доцільно навести декілька прикладів із судової практики. Так, ухвалою Київського районного суду міста Харкова від 11 травня 2016 року відмовлено у задоволенні клопотання слідчого у частині накладення арешту на автомобіль та ключі до нього. Мотивуючи своє рішення, слідчий суддя зазначив, зокрема, що диспозиція ст. 263 КК України не передбачає можливості вчинення цього злочину за допомогою автомобіля [1]. Таким чином, зважаючи на те, що вилучений автомобіль не мав значення для кримінального провадження (не був знаряддям вчинення злочину, не містив на собі сліди його вчинення, не був об'єктом кримінально протиправних дій тощо), слідчий суддя дійшов висновку про те, що підстав для його вилучення під час огляду місця події та накладення арешту на нього не було.

Алгоритм подальших дій із вилученими під час огляду та обшуку матеріальними об'єктами, що потенційно можуть стати речовими доказами, зазвичай розглядають залежно від того, чи входить відповідний об'єкт до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукування в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку (або огляду житла чи іншого володіння особи). На підставі аналізу ч. 7 ст. 236 КПК України О. Шило доходить висновку про те, що майно, яке може бути вилучене під час обшуку, набуває правового статусу: 1) тимчасово вилученого майна (у разі, якщо воно не було вказано в ухвалі слідчого судді про надання дозволу на проведення обшуку); 2) речових доказів, якщо воно було прямо вказано в ухвалі слідчого судді про надання дозволу на обшук і при цьому воно відповідає критеріям, зазначеним у ст. 98 КПК України [2, с. 376].

Розгляд першого різновиду потребує звернення до нормативних приписів КПК України. Так, відповідно до ч. 5 ст. 171 Кодексу в разі тимчасового вилучення майна під час

обшуку, огляду, здійснюваних на підставі ухвали слідчого судді, передбаченої ст. 235 КПК України, клопотання про арешт такого майна повинно бути подано слідчим, прокурором протягом 48 годин після вилучення майна, інакше майно має бути негайно повернуто особі, в якій його було вилучено. Недотримання зазначеної вимоги може спричинити несприятливі процесуальні наслідки – повернення матеріальних об'єктів їх власнику, що надалі може призвести до втрати речових доказів.

Стосовно другої групи об'єктів, тобто у тих випадках, коли вилучений матеріальний об'єкт був зазначений у резолютивній частині ухвали про дозвіл на проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, доводиться констатувати, що питання про необхідність накладення арешту на таке майно не має однакового вирішення. Наприклад, Ю. Мирошниченко зазначає, що ставити питання про арешт таких предметів зайво [3, с. 311]. Такої ж думки дотримуються й деякі інші вчені [4, с. 164].

Зазначене можна проілюструвати і прикладом із судової практики. Так, ухвалою Апеляційного суду Чернігівської області від 30 вересня 2016 року залишено без змін ухвалу слідчого судді Новозаводського районного суду міста Чернігова від 22 вересня 2016 року, якою відмовлено в задоволенні скарги ТОВ «НС ВУД» на бездіяльність слідчого у частині неповернення документів та деревини, що належать ТОВ «НС ВУД». Колегія суддів судової палати у кримінальних справах апеляційного суду вмотивувала своє рішення тим, що слідчий суддя, дослідивши наявні в матеріалах справи дані, врахував правові підстави для відмови у задоволенні скарги та цілком обґрунтовано дійшов висновку, що речі та документи ТОВ «НС ВУД» не є тимчасово вилученим майном, оскільки згідно з ч. 7 ст. 236 КПК України документи та деревина входять до переліків, щодо яких прямо надано дозвіл на відшукування у вказаних ухвалах про дозвіл на проведення обшуку [5].

Однак О. Шило слушно звертає увагу на те, що, якщо таке майно відповідає критеріям, зазначеним у ст. 98 КПК України, воно визнається речовим доказом, і в цьому випадку застосуванню підлягають норми, які регулюють порядок зберігання речових до-

казів. Відповідно до ч. 1 ст. 100 КПК України речовий доказ, який був наданий стороні кримінального провадження або нею вилучений, повинен бути якнайшвидше повернутий володільцю, крім випадків, передбачених ст.ст. 160–166, 170–174 КПК України. З огляду на зміст указаних статей Кодексу можна говорити про те, що речовий доказ повинен бути якнайшвидше повернутий володільцю, крім випадків його вилучення під час тимчасового доступу до речей і документів або накладення на нього арешту. Інших винятків із правила, встановленого у ч. 1 ст. 100 КПК України, законодавець не передбачив. Тому, якщо вилучене під час обшуку майно, яке прямо було вказано в ухвалі слідчого судді про надання дозволу на обшук, відповідає критеріям ч. 1 ст. 98 КПК України і на цій підставі визнано речовим доказом, на нього має розповсюджуватися встановлений у ст. 100 КПК України порядок зберігання речових доказів. Це означає, що у вказаних випадках слідчий, прокурор мають звернутися до слідчого судді з клопотанням про накладення арешту на таке майно з метою збереження речових доказів (п. 1 ч. 2 ст. 170 КПК України) [2, с. 377].

Зазначене підтверджується прикладами судової практики: доволі часто у резолютивній частині ухвали про дозвіл на проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи суди наводять лише орієнтовний, приблизний перелік речей та документів, для виявлення яких проводиться відповідна слідча (розшукова) дія, використовуючи загальні вислови, зокрема «інші предмети, що можуть мати значення для кримінального провадження», не вказуючи при цьому індивідуальні ознаки відповідних речей і документів. Такий підхід, безумовно, не сприяє забезпеченню належного судового контролю за обмеженням конституційно гарантованого права власності особи. Однак у самій особі фактично немає інструментів для оскарження такого обмеження, оскільки ухвала про дозвіл на проведення обшуку не є предметом апеляційного оскарження під час досудового розслідування, зважаючи на приписи ч. 1 ст. 309 КПК України. Водночас ухвала про арешт майна або відмову в його накладенні може бути оскаржена. А отже, закріплення обов'язку слідчого, прокурора звернутися з клопотанням про арешт майна з метою збе-

реження речових доказів після визнання відповідного матеріального об'єкта речовим доказом створить, окрім того, додаткові гарантії ефективного судового захисту в питанні обмеження права власності особи.

Окремо розглянемо питання щодо необхідності накладення арешту на предмети, які вилучені законом з обігу. Складність у його вирішенні пов'язана з колізією положень ч. 2 ст. 167, з одного боку, та ч. 7 ст. 236, ч. 7 ст. 237 КПК України – з другого. Так, у п. 3 ч. 2 ст. 167 Кодексу передбачається, що тимчасово вилученим може бути майно у вигляді речей, документів, грошей тощо, щодо яких є достатні підстави вважати, що вони є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом. Водночас аналіз ч. 7 ст. 236, так само й ч. 7 ст. 237 КПК України, навпаки, свідчить про те, що тимчасово вилученим майном вважаються лише вилучені речі та документи, що не належать до предметів, які вилучені законом з обігу. Неоднозначною з цього приводу є й судовою практика.

Зокрема, ухвалою Луцького міськрайонного суду Волинської області від 22 грудня 2015 року відмовлено у задоволенні клопотання слідчого про арешт майна з таких підстав. 16 грудня 2015 року під час огляду місця події в службовому приміщенні МП «Устилуг» були виявлені та вилучені предмети, які зовні схожі на автомати, пістолети, кинджали, магазини до автомата. Оскільки вилучена під час огляду місця події зброя являє собою предмети, які вилучені законом з обігу, то відповідно до ч. 7 ст. 237 КПК України вона підлягає вилученню незалежно від її відношення до кримінального провадження. Підстав для накладення арешту на предмети, які вилучені законом з обігу, слідчий суддя не вбачає [6].

Водночас ухвалою Старовижівського районного суду Волинської області від 19 грудня 2016 року було задоволено клопотання слідчого та накладено арешт на майно, а саме: зовні схоже на пневматичний пістолет CZ-75 P-07, калібр 4,5 мм; зовні схоже на пневматичний пістолет Іж, калібр 4,5 мм; зовні схоже на пістолет Zoraki-914(9), калібр 9 мм тощо [7].

Звернімо увагу на формулювання «зовні схоже», що використовується у другому наведеному рішенні. У цьому аспекті С. Смоков та

Д. Лісніченко доречно зазначають: якщо під час проведення обшуку були виявлені речі та предмети, вилучення яких з обігу можуть підтвердити лише висновки проведених відповідних експертиз, то в такому випадку ці речі вважаються тимчасово вилученим майном і потребують від слідчого вирішення питання щодо накладення на них арешту [4, с. 165]. Дійсно, у результаті проведеної експертизи може бути встановлено, що вилучений предмет не належить до об'єктів, обіг яких заборонено. В такому разі, якщо на зазначений предмет попередньо рішенням суду не було накладено арешт, створюється ситуація, коли право власності особи обмежується без належної правової підстави. Зважаючи на викладене, правильною вважається практика накладення арешту на усі вилучені предмети, які не входили до переліку майна, дозвіл на вилучення яких був наданий в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку або огляду в житлі чи іншому володінні особи. А тому доцільним буде викласти положення ч. 7 ст. 237 КПК України у такій редакції: «... Предмети, які вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження. Вилучені речі та документи вважаються тимчасово вилученим майном». Так само пропонуємо внести зміни і до ч. 7 с. 236 КПК України: «... Вилучені речі та документи, які не входять до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукання в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку, вважаються тимчасово вилученим майном».

Цілком очевидно, що вилучення матеріальних об'єктів може відбуватися і під час проведення інших видів огляду, зокрема: огляду місця події (ч. 3 ст. 214 КПК України); огляду трупа (ст. 238 КПК України); огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією (ст. 239 КПК України). Наприклад, вилученими можуть бути речі потерпілого, його одяг тощо. На це прямо вказується також у ч. 5 ст. 239 КПК України. Однак можливе таке, що під час огляду певної місцевості буде виявлено майно, власник якого невідомий. Останнім часом трапляються випадки, коли під час огляду ділянки (лісу або іншої місцевості) виявляються схованки зброї та інших боєприпасів разом з військовою формою. Зрозуміло, що на початковому етапі розслідування не завжди можна виявити володільця таких речей у строк,

передбачений ч. 5 ст. 171 КПК України для подання клопотання про накладення арешту на майно.

Розглядаючи зазначену проблему, деякі вчені дотримуються думки, що недоцільно вважати вилучені під час огляду місця події речі та предмети тимчасово вилученим майном та вирішувати питання про накладення арешту на це майно. Тобто на початковому етапі достатньо правильно процесуально оформити відповідні матеріальні об'єкти як речові докази, і лише надалі, коли буде встановлено належність майна конкретній особі, слідчий має приймати рішення щодо звернення з клопотанням про арешт майна або його повернення [4, с. 166]. Однак такий підхід підтримується не усіма дослідниками.

Наприклад, І. Кайло, враховуючи положення ч. 6 ст. 9 КПК України, вважає доречним керуватися загальною засадою, згідно з якою позбавлення або обмеження права власності у процесі кримінального провадження можливе лише на підставі вмотивованого судового рішення [9, с. 106]. Дійсно, як справедливо вказує О. Шило, будь-який спосіб примусового вилучення речового доказу передбачає або отримання ухвали слідчого судді для проведення процесуальної дії, або подальше постановлення ухвали слідчого судді про арешт тимчасово вилученого майна. Така нормативна конструкція пояснюється тим, що вилучення речей і документів обмежує конституційне право власності, а тому його має бути забезпечено судовим контролем – попереднім або наступним [8, с. 82].

Зважаючи на наведені вище аргументи, слушно є вимога до слідчого, прокурора про необхідність звертатися з клопотанням про накладення арешту на вилучене під час огляду місця події майно незалежно від того, чи встановлено конкретну особу, якій таке майно належить. Однак, на нашу думку, у нормативному приписі, закріпленому в ч. 2 ст. 171 КПК України, доцільно передбачити відповідне застереження.

Варто також звернути увагу на поширені випадки, коли під час огляду місця події (на відкритій ділянці) вилучаються матеріальні об'єкти, які за своєю сутністю не належать жодній особі, але водночас можуть містити на собі сліди вчинення кримінального правопорушення, а отже, потенційно матимуть значення для встановлення обставин криміналь-

ного провадження. До них, наприклад, можна віднести недопалки, викинуті бляшанки або пляшки, зламані відмички, викинуті або загублені чеки, відстріляні гільзи тощо.

Критикуючи погляди деяких практиків, які стверджують, що арешту повинні підлягати усі без винятку матеріальні об'єкти, які вилучаються під час огляду, зокрема й сліди кримінального правопорушення, Ю. Мирошніченко звертається до законодавчого визначення терміна «річ», згідно з яким річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки (ст. 179 Цивільного кодексу України). Тобто ознаками речі є її властивість задовольняти потреби людини, бути об'єктом цивільно-правового обігу, мати споживчі якості. Таким чином, не можуть бути визнані речами предмети матеріального світу, які не наділені корисними властивостями [3, с. 311–312].

Вилучення таких предметів, очевидно, не пов'язано з обмеженням права власності конкретної особи. Також перелічені нами предмети належать до групи речових доказів, які відповідно до п. 4 ч. 9 ст. 100 КПК України є майном, що не має жодної цінності й не може бути використане, тому знищується, а у разі необхідності – передається до криміналістичних колекцій експертних установ або заінтересованим особам на їх прохання. Зважаючи на викладене вище, немає підстав

вважати такі предмети тимчасово вилученими та накладати на них арешт, тому що згідно з ч. 1 ст. 170 КПК України арештом майна є тимчасове, до скасування у встановленому Кодексом порядку, позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном. А такі матеріальні об'єкти, повторимося, характеризуються ознакою неможливості їх використання (п. 4 ч. 9 ст. 100 КПК України). У зв'язку з цим пропонуємо доповнити ст. 167 КПК України частиною 3, яку доцільно викласти у такій редакції: «Не будуть вважатися тимчасово вилученими предмети, отримані під час огляду місця події, якщо вони не мають жодної цінності й не можуть бути використані як об'єкт права власності певної особи».

Отже, якщо вилучення матеріального об'єкта як речового доказу під час проведення обшуку або огляду пов'язане з обмеженням права власності особи (навіть якщо така особа на цей момент не встановлена), воно повинно супроводжуватися накладенням арешту на цей об'єкт незалежно від того, чи був він зазначений в ухвалі на проведення обшуку або огляду. Водночас у разі вилучення під час проведення огляду місця події матеріального об'єкта, що не має ознак речі і не має жодної цінності, накладення арешту на такий об'єкт убачається недоцільним.

Список використаних джерел:

1. Ухвала Київського районного суду міста Харкова від 11 травня 2016 року у справі № 640/7404/16-к, провадження № 1-кц/640/3907/16 // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/51685180>
2. Шило О.Г. Актуальні питання застосування арешту майна в кримінальному провадженні / О.Г. Шило // Правове забезпечення оперативно-службової діяльності: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення: мат-ли постійного діючого наук.-практ. семінару (м. Харків, 27 травня 2016 року). – Х., 2016. – Вип. 7. – С. 375–378.
3. *Мирошніченко Ю.М.* Проблемні питання тимчасового вилучення й арешту майна за новим кримінально-процесуальним законом / Ю.М. Мирошніченко // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3-2. – С. 310–312.
4. *Смоков С.* Тимчасове вилучення та арешт майна: доказ чи захід забезпечення кримінального провадження? / С. Смоков, Д. Лісніченко // Право України. – 2015. – № 5. – С. 163–170.
5. Ухвала Апеляційного суду Чернігівської області від 30 вересня 2016 року у справі № 751/9071/16-к, провадження № 11-сс/795/332/2016 // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/61814226>
6. Ухвала Луцького міськрайонного суду Волинської області від 22 грудня 2015 року у справі № 161/19133/15-к, провадження № 1-кц/161/5133/15 // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54514063>
7. Ухвала Старовижівського районного суду Волинської області від 19 грудня 2016 року у справі № 168/824/6-к, провадження № 1-кц/168/257/16 // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/63522141>

8. Кайло І.Ю. Допустимість доказів у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / І.Ю. Кайло; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2016. – 218 с.

Ірина КРИЦЬКА

ОСОБЛИВОСТІ ВИЛУЧЕННЯ МАТЕРІАЛЬНИХ ОБ'ЄКТІВ ЯК РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ У ХОДІ ОБШУКУ ТА ОГЛЯДУ

На підставі системного аналізу різних способів збирання речових доказів у кримінальному провадженні досліджуються декотрі аспекти вилучення матеріальних об'єктів під час проведення обшуку та огляду. Ґрунтуючись на нормативних положеннях і результатах узагальнення судової практики, автор виявляє колізії та прогалини у нормативному регулюванні та формулює пропозиції щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства України в цьому напрямку.

Ключові слова: речові докази; тимчасове вилучення; арешт майна; огляд; обшук.

Ірина КРИЦКАЯ

ОСОБЕННОСТИ ИЗЪЯТИЯ МАТЕРИАЛЬНЫХ ОБЪЕКТОВ КАК ВЕЩЕСТВЕННЫХ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ В ХОДЕ ОБЫСКА И ОСМОТРА

На основании системного анализа различных способов собирания вещественных доказательств в уголовном производстве исследуются отдельные аспекты изъятия материальных объектов в ходе проведения обыска и осмотра. Основываясь на нормативных положениях и результатах обобщения судебной практики, автор выявляет коллизии и пробелы в нормативном регулировании и формулирует предложения по совершенствованию уголовного процессуального законодательства Украины в этом направлении.

Ключевые слова: вещественные доказательства; временное изъятие; арест имущества; осмотр; обыск.

Iryna KRYTSKA

FEATURES OF MATERIAL OBJECTS AS EVIDENCE SEIZURE IN THE COURSE OF SEARCH AND REVIEW

On the basis of a system analysis of individual methods of collecting physical evidence in criminal proceedings, certain aspects of the withdrawal of material objects during the search and inspection are explored. Based on the normative provisions and the results of the generalization of judicial practice, the author identifies conflicts and gaps in the regulatory regulation and formulates proposals for improving the criminal procedural legislation of Ukraine in this direction.

Keywords: physical evidence; temporary withdrawal; seizure of property; inspection; search.

